

Ribe Stift år 1752 – uddrag fra en tidlig dansk geografibog

Af Peder Gammeltoft

I min reel står en gammel, slidt bog. Ikke nok med at den er slidt, ryggen og den ene perm mangler helt. Hvordan fandt den vej dertil? Jo, jeg så den på et hollandsk bogudsalg, og straks blev jeg betaget af dens indhold, en kortfattet beskrivelse af alle bemærkelsesværdige steder i den kendte verden – i år 1752! Men det, der fik mig til at købe bogen, var afslutningen på fortalen: »... det er meget tåbeligt at leve på jorden og dog ej kende dens tilstand; og yderligere elendigt at være fremmed udi sit eget fædreland.« Den svada kunne jeg simpelt hen ikke stå for.

Bogen jeg stod med i hånden, var en revideret 2. udgave med titlen »Joh. Hübners Universal-Geografie, dansket, rettet og formeeret, og nu paa ny revideret«, og forfatteren hedder Hans Peter Anchersen. Da jeg undersøgte forfatteren nærmere, fandt jeg ud af, at han levede fra 1700-1765, og dertil var han faktisk vestjyde af fødsel og opvækst. Han blev født år 1700 i Sønder Bork Sogn, hvor hans far var sognepræst Ancher Sørensen, gift med Marie Hansdatter Curtz. Familien synes at have været ovenud videbegærlig, idet ikke mindre end tre af præsteparrets sønner tog sig en akademisk uddannelse. Storebror Søren blev rektor ved Odenses Latinskole, mellemste bror Hans Peter blev professor ved Københavns Universitet og lillebror Ancher blev læge i Ribe. Det er forholdsvis mange uddannelser at have støttet på en præsteløn, og familien må ses som et tidligt

udslag af oplysningstiden med sit fokus på viden og uddannelse.

Om Hans Peter Anchersen

Efter at Hans Peter Anchersen blev student, tog han til København og studerede ved universitetet, og blev efter endt tysklandsrejse 1723-26 magister ved Københavns Universitet. De følgende fire år opholdt han sig i Tyskland, Frankrig, England og Nederlandene. Efter hjemkomsten i 1730 begyndte han at undervise i verdenshistorie, geografi og veltalenhed – dette udmøntede sig i et professorat i veltalenhed i 1736. Hans Peter Anchersen var en ovenud flittig og produktiv forsker og fik i sin karriere udgivet over 50 afhandlinger, dels på latin og dels på dansk.¹ Som forsker fremstår han som en af 1700-tallets fremmeste her i landet – om end hans forskning ikke i alle tilfælde har kunnet stå distancen til i dag. Hans udgivelser spænder vidt, men omhandler især historiske og geografiske emner. Bl.a. har han skrevet ikke mindre end seks disputatser om, hvilke fejltagelser udenlandske geografer havde begået ved at behandle tvillingeriget Danmark-Norges geografi.

Han har også arbejdet med sproglige emner, og han er en af de første til at tolke et dansk stednavn, nemlig i afhandlingen »Herthedal ved Leyre i Siælland og det gamle Dannemark 150 for og efter Christi Fødsel« (1745). Sit tolkningsforsøg er han dog ikke kommet synderlig

godt fra, idet han tolker navnet Ærte dal ved Lejre som et oprindeligt 'Herthadal', hvis forled skulle være gudindenavnet Hertha, et alternativt navn for den germanske frugtbarhedsgudinde Nerthus. Egentlig er forledet i Ærte dal plantebetegnelsen ært, og Hans Peter Anchersens tolkning kunne derfor ikke være meget længere væk fra virkeligheden. Hvorfor han fandt det nødvendigt at tolke Ærte dal på denne måde skyldes antagelig de mange fysiske fortidsminder i området og en del spektakulære arkæologiske fund. Derfor måtte området være unikt – og denne unikhed kunne yderligere understreges ved at forbinde området med en urgammel frugtbarhedsgudinde.

Nå, men lad nu ikke dette lille sidespring trække ned i vor anseelse af Hans Peter Anchersen. Som nævnt ovenfor havde han skrevet en del afhandlinger om udenlandske geografers fejlantagelser om den danske og nordiske geografi. Disse skrev han i årene 1741-45, i samme tidsrum udgav han førsteudgaven af den geografi, der er emnet her.

»Joh. Hübners Universal-Geografie« og det tyske forlæg

Hans Peter Anchersens geografibog er, som titlen selv siger, egentlig en oversættelse af et tysk værk af Johann Hübner: »Reales Staats-, Zeitungs- und Conversations-Lexicon«, fra begyndelsen af 1700-tallet.² Værket var revolutionerende på den måde, at geografien blev relateret til et kortværk, således at mens man studerede sin geografi, kunne orientere sig på et landkort over det pågældende område. Den nyskabelse skulle vise sig at blive ovenud populær, og værket blev udgivet i over 30 udgaver til langt ud i 1800-tallet. Derudover blev værket også oversat til flere sprog, herunder til dansk.

Det vides ikke præcist, hvilket kortværk

Figur 1: Kartouchen fra Homanns danmarkskort udgivet i samarbejde med Johan Hübner.

Hübner skrev sin geografi til, men det vides, at han samarbejdede med den tyske kortudgiver Johann Baptist Homann (1663-1724)³ om nogle kortudgivelser. Et eksempel på samarbejdet kan ses på figur 1, hvor der i kartouchen til et af Homanns Danmarkskort ud over Homanns eget navn (Io Baptista Homanno) også er anført Hübners navn (Johann Hübneri). Det må derfor antages, at det er Homann's »Neuer Atlas« fra 1707/1712, »Grosser Atlas« 1716 eller måske snarest »Atlas Methodicus« fra 1719, der danner grundlaget for Hübners geografi. Fra Homanns hånd kendes tre kort over Danmark – ét generalkort over Danmark, og et specialkort over Jylland og et over de danske øer. Det er fra generalkortet over Danmark, at artiklens illustrationer er hentet (figur 1, 3-5).

I sin oversættelse anfører Hans Peter Anchersen, at han har udvidet stoffet ganske kraftigt, hvad angår de nordiske lande.⁴ Om det så stadigvæk er Homanns atlas, der er forlægget, vides ikke. Men da værket angives som værende en oversættelse fra Hübner, må det kartografiske forlæg for bogen antages at være det samme, på trods rettelser og tilføjelser. Inklusive

register er den danske oversættelse af Hübners geografi på 818 sider – altså et digert værk. I forhold til Hübners egen samtidige udgave (Leipzig, 1744) på 1166 sider plus 41 sider supplement, synes Anchersens oversættelse snarere at være reduceret i størrelse end udvidet. Den påståede udvidelse må antageligvis alene gælde de nordiske lande – eller relatere til en tidligere, kortere(?) udgave af Hübners geografi.

Den danske udgave af Hübners geografi indledes – ligesom den tyske original – af en ganske jordnær beskrivelse af, hvordan man skal anvende geografien sammen med et atlas, herunder hvordan man skal vende atlasset – og sit eget hoved – for bedst at kunne orientere sig. Derudover er der information om jordklodens udseende og beskaffenhed, m.m. Hoveddelen er inddelt i 20 kapitler omhandlende hvert sit »landkort«. For eksempel indledes kapitel 11 således: »Det XI. Capitel til Land-Kortet over De Nordiske Kongeriger«. Det synes dog klart, at det ikke er et generalkort over Skandinavien, der hentydes til i titlen, men snarere til flere kort over de enkelte dele af Norden. Informationerne for hvert land er for mangfoldige til at kunne ses på et skandinavisk generalkort alene. Det samme gælder sandsynligvis også for de resterende kapitler. Den del af geografien, der omhandler Danmark, fylder 28 sider.⁵ Først beskrives landet generelt, derefter fra udgangspunkt i Sjælland og København, over Øerne til Nørre- og Sønderjylland. Om landet og indbyggerne generelt skriver han:

»Landet er saa frugtbart, at det ikke aleene rigelig kand ernære sine egne Indbyggere, men endog meddeele en Deel til sine Naboer, hvilket blandt andet den store Udførsel af Korn og Qvæg noksom udviiser ... Især er der i Jydland saa stor Overflødighed af Øxne, at de kand

dermed komme de næstliggende tyske Provinzer til Hielp. Der er ogsaa god Fiske-Fangst, i sær paa de Stæder, som ligge mod Nord-Søen og Vester-Havet. Indbyggerne ere saa moraliserede, at de give andre Europæer intet efter, hverken i Freds eller Krigs Kunster«.

Sandelig ikke noget dårligt skudsmål – mon ikke der ligger nogen fædrelandskærlighed bag den sidste sætning? Det skal bemærkes, at der især fokuseres på den jyske produktion og eksport af okser og fisk og kun i mindre grad på Øernes potentialer og produktion. Og det er her, Hans Peter Anchersens oversættelse af Hübners geografi bliver interessant. For ikke nok med at Hans Peter Anchersen er dansker, så er han også i høj grad jyde, og det er tydeligt, at hans udvidelser ikke alene gælder Danmark og Norden, den jyske del er noget mere fyldig end omtalen af Sjælland og Øerne. For eksempel fylder Sjælland inklusive København tre sider, til sammenligning fylder Ribe Stift det samme på nær ca. 10 linjer. Det kan dermed se ud til, at Anchersen øser ud af sin viden og tilføjer, hvor han har ekstra viden. Siden han er født og opvokset midt i Ribe Stift, så er der god grund til at antage at han kan have tilføjet meget nyt for regionen i forhold til samtidige kendte udenlandske og danske geografier. For eksempel nævner han i den generelle beskrivelse af Nørrejylland specifikt fx: Filsø (se figur 2), Skjern Å, Varde Å, Sneum Å og Nips Å, der alle hører til Ribe Stift. Eneste vanddrag udenfor stiftet der nævnes, er Gudenåen.

Uddraget fra geografien om Ribe Stift

Nedenfor følger kapitel 9.1.4. »Riber Stift«, se figur 3 for det samtidige omfang af stiftet. Teksten er gengivet som i bogen, men uden den noget besynderlige typografiske opsætning, der veksler mellem gotisk skrift, romansk skrift, kapitaliseret romansk skrift og romansk kursiv.

Det eneste typografiske træk, der er bibeholdt her, er kapitaliseringen af første stednavn i hvert af underkapitlerne. Men derudover er teksten med sin 1700-tals skrivemåde som den står opført i bogen:

»IV. RIBER Stift er vel det største, nemlig 24 Miile lang og 11 a 12 breed,⁶ men dog ey det frugtbareste og meest beboede: Grendser mod Norden til Liimfiorden, mod Østen til Viborg og Aarhus Stift og det lille Belt mod Sønden til Slesvig eller Sønder-Jylland, og mod vesten til Vester-Hav, befatter i sig 4 Amter, 30 Herreder, det Lehn: Grævskaab Schackenborg, det store Baronie Ryssenstein, 8te store og smaa Stæder og 277 Kirke-Sogner. Naar man, som man bør, begynder fra Norden, er

1. LEMVIG, Lat. Lemovicum eller Lemviga, ved en arm af Liimfiorden (som kaldes egentlig Lemvieg af en Landsbye Kirke, som ligger hart hos)⁷ paa de andre 3 Sider har den fersk Søe og rindende Vand, den er gammel, liden, og ringe. Bouberg, kaldes det høye Bierg, som ligger ved stranden i Nordre-Deel af Riber-Stift, hvor det store Jydske Riif begynder, og gaaer i Breden langs op med Landet og Harboeør, Nord til Hanklint i Aalborg Stift, men i Længden, som sees af Søe-Kortene, strækker sig langt ud over Skot-

land og bag ved Irland til den klippe Rokol. Bouberg er og bekiendt af de mange Søe-Stader, saasom derved mange Skibe forulykkes. Sønden for Bouberg er Torskminde, hvor Vester-Havet bryder ind i Landet og gjør en stor Fiord, hvorudi ere adskillige Øer, dog er den formedelst Sand-Banker ikke synderlig til nogen Nytte for Seyladsen. 3 Miil Sønden for Lemvig er

2. HOLSTEBROE, Lat. Holstebroa eller Holzepontum, ved en stor Aae, som tilforn haver været dybere, haver lidt meget af Ildsvaade, og er derfor ikke i den Stand, den tilforn haver været. Ryssenstein, et stort og riigt Baronie som tilhører Friherrerne af Juel, ligger imellem Holstebroe og Ringkiøbing.

3. RINGKØBING, 6 Miile Sydvest for Holstebroe, en liden Nærsom Bye ved en stor Fiord, som strækker sig fra Nyminds-Gab, 4 Miile derfra i Sønder langt op mod Norden imellem en maget lang Sand-Strimmel, som i Søe-Kortene kaldes Tet Lant van Nyment, og det faste Land, hvoraf her kommer en stor Aae, som skiller Ringkiøbing fra Holmsland, en Øe, som man ved lavt Vand kand køre ud til; I Fiorden er et skøn Østers Fiskerie, og ved en god Vind kand man i 30 Timer seyle til Holland. Fiorden er dyb og

2. Store Søer, som ere mærkværdige, ere der ingen, uden Fil eller Fyl: Søe ved Vester-Kanten af Riber-Stift, ikke langt fra Warde, som er meget Fiske-riig og 5 Miile i Omkreds.

Figur 2: Udsnit fra Anchersens oversættelse af Hübners geografi, afsnittet om bemærkelsesværdige søer i Nørrejylland: »Store Søer, som ere mærkværdige, ere der ingen, uden Fil eller Fyl-Sø ved Vester-Kanten af Riber-Stift, ikke langt fra Warde, som er meget Fiske-riig og 5 Miile i Omkreds.«

- sikker nok, men Indløbet ved Nyminds-Gab er farlig, formedelst Sandet, som Havet tit skyder op, og en Banke, som kaldes Gladlep og undertiiden af uerfarne Gladjep. Paa den Søndre Side af Nyminds-Gab begynder de store hvide Sand-Bierge eller Dyner, som de kaldes, hvilke ved Lønne og Sønder-Borch meget forderve Landet, saasom de ved Vinden flyttes og spredes over Landet. Udi Ringkiøbings Fiord falde mange Aaer, bland hvilke den allerstørste er Lundenæs-Aae, af det gamle Cronens-Lehn og Slot; 3 Miil Sonden fra Ringkiøbing, som ligger derhos, eller Skern, hvor der er 3 Broer over den, og den største 180 Fod lang og Lønborg-Aae kaldet, som haver et berømt Laxe-Fiskerie. Endnu er at merke ved denne Vestre Strand-Side et stort Bierg som hedder Blaabiørg, 2 Miile fra Nyminds-Gab, har sit Navn, maaske af den store Mængde Blaa-Bær, som falder derpaa; ind ad Landet ligger den store Fil-Sø derhos, og udi Havet strækker sig der fra ud det lille Jydske-Riff, som og kaldes Riffshorn; 7 miile fra Ringkiøbing er
4. WARDE, Lat. Varda eller Varinia, har været en stor og mægtig Bye, men har taget af, siden Aaen hvorudi fanges gode Lax, ikke meere er saa dyb, som tilforn, dog har Byen en viid Ager-Mark, 2 Kirker og fin Havn; to Miile derfra, ved den velbeboede Flekke Jetting eller Hierting, hvor Aaen falder udi Vester-Søen, og gjør den beste Havn i heele Nørre-Jylland paa vestre Side, kaldet Grae-Dyb, hvor endeel store Skibe og Grønlands-Farere underholdes. Fra Warde gaar Veyen i Sønder over Sneum-Broe og Skodborg Aae, som gjør Skiellet mellem Nord- og Sønder-Jylland, og altsaa i det Slesviske paa 8 Miile Veys til
5. RIBE, Lat. Ripæ Cimbricæ eller Phundusium, en af de ædleste og ældste Stæder i Landet, hvor den første Kirke udi Nørre-Jylland er bleven bygt, er ved det at Nips-Aae, som gaaer omkring og igiennem Staden, og Riber-Dyb, næsten er bleven forstoppet, meget kommen tilbage, dog er der endnu 2 Kirke-Sogne, en stor og berømt Skole, Bispes-Residentzen og et got Hospital. Uden for i Søen ligger Fanøe, en Øe, som er én og en halv Miil lang, har 2 Kirker og stærk Søe-Folk. Manøe, som er meget mindre, og Amrom. Ved disse Øer fanges de bekiendte Riber-Skuller. Schakkenborg, er et Lehn-Grævskab, ligger ikke langt fra Ribe. Paa den Østre-Side af Stiftet mod lille Belt, ligger øverst fra Norden og Horsens i Aars-Stift,⁸ at regne fire Miile
6. WEILE eller Wedle, Lat. Vejella, Velleja eller Vedelia, en gandske liden Bye, som har dog snart den deyligste Situation i Verden, paa 3 Sider omgiven med Bierge og Skove, som henge saa got som ud over Byen, og paa den 4de med grønne Enge, en smuk Aae, der ligesom omfatter Byen, og strax derhos falder i Fiorden, hvorover de have en lang Prospect til Fyens Land; ellers lever Byen mest af Humble, som der ved Siden af Biergene plantes og sælges til andre. En Miil Nord-Vest derfra er den store Lands-Bye Jelling, hvor den navnkundige kong Gorms og hans Dronnings Liig-Steene, af hans Søn Kong Harald opreise, findes ved Kirken. Tre Miile Syd-Ost fra Weile, paa en Udkant af Landet, som kaldes tilforn Bers-Odde, er
7. FREDERICIA, er den eeneste befæstede Stad udi heele Nørre-Jylland, er og en Hoved-Fæstning anlagt af Kong Friderich III. Høylovl. Ihukummelse 1650, for Communications skyld med Øerne, har et got Lønhuus, en Dansk og en Tydsk, en Reformeret og en Catholsk Kirke, en Latinsk Skole, en Synagoge og Jus Asyli. To miile i Sonden til Vesten derfra er

Figur 3: Udsnit af Homanns danmarkskort visende Nørrejylland. Ribe Stifts grænser er indtegnet med rød farve.

8. KOLDING, Lat Coldinga, en smuk Bye mellem Biergene ved Truths eller Kolding-Aae, som her skiller Nørre- og Sønder-Jylland fra hinanden, og strax ved Byen falder i Kolding-Fiord, som en Miil derfra gaar i Lille Belt eller Middel-Fart-Sund. Den Søndre Part af Byen støder paa Broen over Aaen, som giver næste Herred det Navn af Broherret, og er bekiendt af det store Uddrift af Øxne til Holland og andre Land, eet Aar mod hinanden, regnet paa 40000 Stykker, saa det er et riigt Told-Sted, i Byen er en god Skole og et Hospital, og paa Bierget mellem Byen og en Søe Koldinghuus eller Arensborg, et skiønt Kongl. Slot, af en prægtig Bygning med sit anseelige Kæmpe-Taarn, Staldgaard, Lyst- og Dyre-Hauge«.

Specielle oplysninger om stiftet i uddraget

Som det kan ses af uddraget, udgår den geografiske beskrivelse af Ribe Stift fra en kortfattet beskrivelse af købstæderne, til en beskrivelse af de vigtigste træk og lokaliteter i deres nærhed. Hvad angår selve købstæderne, så passer beskrivelsen godt til de realøkonomiske forhold i første halvdel af 1700-tallet, med en generel tilbagegang som følge af 1600-tallets krige og økonomiske stagnation. Ødelæggelser som stormfloder og bybrande spillede også nogen rolle i købstædernes økonomiske kvaler i 1700-tallet. Fx omtales Lemvig som »gammel, liden og ringe«. På dette tidspunkt havde Lemvig en nedgangsperiode som følge af bybranden i 1684, og folketallet dalede næsten med en tredjedel.⁹ Hen imod slutningen af 1700-tallet fik Lemvig igen en vis fremgang, men den er altså ikke til at spore endnu på Anchersens tid. For Holstebro nævnes direkte bybrande som grunden til byens nedgang, og det tør klart antydes, idet byen led af brande i bl.a. 1697, 1698, 1720, 1733 samt 1734!¹⁰

For Vardes og Ribes vedkommende nævnes der også nogen tilbagegang. Førstnævnte omtales, at den har »været en stor og mægtig by, men har taget af« og Ribe som »meget kommen tilbage«, dvs. at den har haft stor tilbagegang. I begge tilfælde nævnes årnens tilsanding som begrundelsen for tilbagegangen. Denne naturforandring har uden tvivl også været skadelig for begge byers handelsliv og udvikling, men det er nu næppe den alene, der bærer skylden for tilbagegangen. For Ribes vedkommende er grunden i højere grad svenskekrigenes hærgen 1657-60, hvor indkvartering og udskrivning af tropper samt en hård pestepidemi i den grad drænede Ribe for velstand.¹¹ Op igennem 1600-tallet svandt gamle handelsmuligheder ind, og byen stagnerede. Ødelæggende stormfloder, fx i 1718 og 1720 gjorde

også sit til at sætte Ribe tilbage i vækst, og det er nok også stormflodernes hærgen, der bærer skylden for Ribe Ås tilsanding. På ét område udmærkede Ribe sig dog – det var et centrum for tidens store tænkere, bl.a. Hans Adolf Brorson, Christian Falster, Ambrosius Stub og historikeren Peder Terpager. Det var nok især domkirken og katedralskolen, der trak akademikere til byen, og begge er da også omtalt af Anchersen. Den tilbagegang, Anchersen nævner for Varde, var nok også reelt til stede i Anchersens barn- og ungdom, men fra omkring 1735 kom der langsomt gang i hjulene igen i Varde, så helt skralt har det ikke stået til med Varde ved geografiens trykning i 1752. Men Vardes stagnation inden da ses ret tydeligt i fx toldstedet forlægning i 1692 fra Varde til Hjerting.¹² Dette skyldes nok især at Varde Å på det tidspunkt var begyndt at sande til og tilmed var Hjerting, som Anchersen udtrykker det, den »bedste havn i hele Nørrejylland«, og tilmed opankringssted for skibe, der sejlede til Grønland.

Noget bedre har Ringkøbing ifølge Hans Peter Anchersen klareret sig. Byen får en god omtale med på vejen med beskrivelsen »en liden nærsom by«, dvs. en by med god handel. Her skinner Anchersens lokalpatriotisme klart igennem, for Ringkøbing var på dette tidspunkt i en klar nedgangsperiode, og klarede sig ingenlunde bedre end de andre vestjyske købstæder. Nedturen var begyndt allerede i begyndelsen af 1600-tallet med stormflodsødelæggelser, og sejlrenden Nymindegab ind i fjorden begynder at vandre sydover og samtidig sande til. Dette gjorde fjorden mere brak og østersfiskeriet gik også tilbage, selv om den del omtales som endnu værende »skønt« af Anchersen. Ligeledes synes Anchersen at have være imponeret over Vejle og Kolding på østkysten, især med hensyn til deres smukke belig-

genhed. Ellers er der for Vejles vedkommende kun humleproduktionen at prale af, og for Kolding er toldstedet af stor vigtighed pga. stude-
driften.

Fredericias særstilling og privilegier ses ganske tydeligt af opregningen af ikke mindre end fire kirkeretninger samt judaismen, ganske specielt når man tænker på, at kun dansk protestantisme var tilladt i resten af landet.

De andre lokaliteter, der omtales af Anchersen i afsnittet om Ribe Stift, falder groft sagt i to dele. Enten nævnes lokaliteterne i forbindelse med sejlads eller landtransport, eller også fordi de er tilknyttet et særligt økonomisk potentiale. Således omtales Bovbjerg, Hanklit, Jyske Rev Torsminde, Nymindegab, Gladlep, Varde Å, Ribe Å og Ribe Dyb på grund af besværlige sejladsforhold, hvorimod Skjern omtales for sine broer og derfor for den lette overfartsmulighed for landrejsende over Skjern Å, eller Lundenæs Å, som Anchersen også kalder den. På samme vis nævnes også Sneum Bro og Kolding Bro. Mere interessant er, hvilke ekstra indtægtsmuligheder købstæderne og deres opland har. Anchersen fremhæver i den-

Figur 4: Detailudsnit af Homanns danmarkskort visende den nordlige del af Ribe Stift.

ne sammenhæng især fortoldningen af 40.000 stykker kvæg ved Kolding toldsted. Hvorfor netop fortoldningen i Kolding skal fremhæves, kan der kun gisnes om. Det virker en smule besynderligt at lignende fortoldninger ikke nævnes for stiftets andre toldsteder. Dog er indtægten fra stuedriften allerede dækket af Anchersen i hovedindledningen til Nørrejylland (se ovenfor), hvor han omtaler den store okseproduktion og salget til de nordtyske provinser.

Ud over stuedriften synes de ekstra indtægtsmuligheder især at komme fra søfart, hvor især Ringkøbing, Hjerting og Fanø fremhæves for denne indtægtskilde, eller fra fiskeri. Størst betydning synes laksefiskeriet at have haft i Skjern Å (af Anchersen kaldet Lønborg Å) og Varde Å, noget som også kan bevidnes gennem bl.a. den store retssag, eller lakseproces, fra 1729 om rettighederne til laksefiskeriet i Skjern Å. Også fiskeriet efter fladfisk – Ribeskuller,¹³ som de kaldes af Anchersen – opregnes som en særlig givtig form for indtægt. Centrum for dette fiskeri opgøres til øerne Fanø, Manø og Amrum udfor Ribe. Den klart mest specielle ekstraintægt findes gennem østersfiskeriet i Ringkøbing Fjord, som omtales som »skønt«. Østersfiskeri kendes især fra Vadehavet, men også Ringkøbing Fjord havde store mængder østers som især i 1600-1700-tallet blev udnyttet kommercielt, hvilket dels er bevidnet gennem arkæologiske undersøgelser fra Ringkøbing i 2003,¹⁴ og dels gennem diverse retssager. Faktisk ved vi ikke så meget om østersfiskeriet i Ringkøbing Fjord i midten af 1700-tallet,¹⁵ så selv Anchersens nok så kortfattede omtale af østersfiskeri som værende godt er faktisk af stor nytte for vor viden om dette fiskeri i fjorden.

Til sammenligning synes omtalen af Blåbjerg og Filsø at falde noget ved siden af i forhold til

normale omtalegrunde. Hvorfor de lige netop skal omtales – alene for deres størrelse – ligger hen i det uvisse, men det er nok Anchersens lokalkendskab, der igen slår igennem. Filsø var i 1700-tallet utvivlsomt en af Danmarks største søer, men faktisk er den nævnt allerede før, nemlig i indledningen til Nørrejylland (se figur 2) så der er ingen bydende grund til at han skulle nævne den endnu engang. Blåbjerg er et kendt sømærke og figurerer af den grund på en del søkort allerede fra 1600-tallet, og det er sikkert derfor den trods alt nævnes – Blåbjergs omtale har alligevel noget med samfærdsel at gøre. I øvrigt beskrives Blåbjerg som beliggende to mil, dvs. 15 km, fra Nymindegab. Hermed får vi positionen for Ringkøbing Fjords udmunding i første halvdel af 1700-tallet. I dag ligger Blåbjerg ikke mere end fem km fra Nymindegabs sydligste forløb. Ifølge Anchersens angivelser må udmundingen på hans tid have ligget omtrent ved Bjerregård på Holmsland Klit – eller endda lidt nord derfor. Ligeledes falder også omtalen af Jelling udenfor de normale omtalegrunde – hér er der i stedet tale om en politisk-historisk oplysning om det tidligste danske kongedynasti hvis centrum var Jelling. Siden Anchersen også var historiker, må denne oplysning have været ganske naturlig og nødvendig at have med i en geografisk beskrivelse, om end den bliver noget indforstået.

Stednavnenes behandling i Anchersens oversættelse

At Hans Peter Anchersen har interesse for stednavne, har jeg ladet skinne igennem allerede, og Ribe Stifts-udsnittet fra hans oversættelse af Hübners geografi rummer også en del eksempler på hans interesse for stednavnes betydning. Alle Anchersens angivelser afspejler 1700-tallets generelle skrivemåde af de omtalte stednavne. Normalt er stednavnene angivet på

dansk, en del af købstadsnavnene på latin, og et par stykker forekommer endda på nederlandsk.

De dansksprogede stednavneformer i uddraget er der egentlig ikke meget at sige om. Den smule uvanthed, der er over dem, skyldes i hovedsagen, at 1700-tallets skriftbillede er en meget mere variabel størrelse end det nutidige og langt mere fastlagte skriftbillede. Derfor var der for Anchersen ingen konflikt i at skrive fx Vejle både som Weile og som Wedle, selv om han har en klar formening om, hvad som er korrekt og ikke. Det ses fx når omtalen falder på den farlige sandbanke Gladlep i indsejlingen til Ringkøbing Fjord, som ifølge Anchersen ganske fejlagtigt af og til gengives som Gladjep.¹⁶ I et enkelt tilfælde ses en ældre form af et navn, nemlig Torsminde, der af ham skrives Torskminde – egentlig den oprindelige form (1470 Torskemynne), som er en sammensætning af fiskebetegnelsen torsk og farvandsbetegnelsen minde, 'udmunding'.

De få nederlandske stednavneformer, repræsenteret i uddraget, relaterer alle til sejladsen på vestkysten. Derfor er Holmsland Klit omtalt som Tet Lant van Nyment (oversat, omtrent: 'Nymindeland') og Riffshorn, der var den samtidige nederlandske form for Horns Rev. I teksten omtales dette rev også som Horns-Riff, hvor sidste led, riff, må anses for at være en nederlandsk form snarere end en dansk. I dette tilfælde har nederlandsk altså smittet af på en del af navneformen, noget der viser den stærke indflydelse, nederlandsk havde indenfor kartografi i 16-1700 årene.

Interessant nok er en del af de latinske navneformer unikke for værket. Der synes nemlig ikke at have været nogen middelalderlig tradition for at latinisere andet end de mest betydningsfulde lokaliteter, dvs. Viborg, Ribe, Århus, Odense, Roskilde, m.m. Men her har Anchersen

åbenbart fundet det nødvendigt at finde en latinsk form for alle købstæderne, undtagen Ringkøbing og Fredericia (der allerede er latiniseret).¹⁷ Latiniseringerne har oftest karakter af en tilnærmelse af de danske navneformer til latin ved at tilføje en passende bøjningsendelse: Lemvig^a for Lemvig, Holstebro^a for Holstebro, Vard^a for Varde, Colding^a for Kolding og egentlig også Vejella/Vedelia for Vejle – hvor Vedelia afspejler en ældre form af bynavnet.

I nogle tilfælde er latiniseringsforsøget ikke helt vellykket. Det ses ved Lemvig som også latiniseres til Lemovicum, der også er det latinske navn for Limoges i Frankrig. Ligeledes virker Holze-pontum noget bizar, idet den latiniserede form ligner en blanding af tysk og latin, hvis samlede betydning synes at være 'træbro'. Det kunne ligne et forsøg fra Anchersens side på at forsøge en tolkning af stednavnet gennem latiniseringen. Som nævnt ovenfor er Hans Peter Anchersen er en af de første, der tolker på danske stednavne. Hans forsøg er dog sjældent særlig vellykkede, hvilket især nok skyldes, at navneforskning overhovedet ikke var nogen udviklet disciplin på 1700-tallet. Holze-

Figur 5: Detailudsnit af Homanns danmarkskort visende den sydlige del af Ribe Stift.

Figur 6: Kort over Ptolemæus' opfattelse af Skandinavien. Bemærk stammenavnet Fundusii.

pontum er dog ikke det eneste tolkningsforsøg, han gør i uddraget. Blandt andet antyder han, at Lemvig har navn efter fjorden, den er beliggende ved, og at den som førsteled har landsbynavnet Lem – hvilket er en helt korrekt udlægning af navnet. Derimod er hans forslag om at Blåbjerg skulle tage sit navn efter de mange blåbær, som kan plukkes der, er helt hen i vejret. Førsteleddet er derimod tillægsordet blå i den gamle betydning 'sort' – Blåbjerg betyder derfor 'Den sorte bakke'.

De latiniserede former af Ribe, Ripæ Cimbricæ og Ripæ Phundisiorum fortjener også omtale. Ripa var et almindeligt stednavn i den romerske verden (latinsk *ripa* betyder 'flodbred'), og er det latinske navn på en 8-10 forskellige lokaliteter i Italien, Spanien og Tyskland. Derfor har det Ribe i sin latinisering fået tilføjelsen *Cimbricæ*, altså 'Jyllands Ribe', for at kunne holde dette navn ude fra de andre Ripaer. Den sidste latinisering er i nogen grad mystisk. *Ripæ Phundisiorum* betyder egentlig 'Fundensernes Ribe'. Fundenserne, eller *Phundisii*, er en folkestamme, der optræder i den græske geograf Ptolemæus' beskrivelse af Germania fra det 2. århundrede efter Kristi fødsel. Da Ptolemæus i sin gennemgang af germanske folkestammer kommer til Jylland, skriver han: »længere mod vest findes Funduserne, og øst for dem Haruderne; og de nordligste af

dem alle er Kimbrerne« (se figur 6).¹⁸ Kimbrerne og Haruderne er de mest kendte af folkeslagene, og de antages oftest at dække over stammer fra de nuværende områder Himmerland og Hardsyssel. Det skal dog nævnes, at disse antagelser er gjort på baggrund af senere efterrationaliseringer. Det er ikke umiddelbart muligt ud fra Ptolemæus' tekst at afgøre præcist, hvor de enkelte folkestammer holder til på den jyske halvø. Men ud fra den forklaring om at Funduserne er i vest, Haruderne i øst og Kimbrerne i nord, må man i eftertiden have anset Fundusernes område at være Ribeegnen. I alt fald er det den sammenstilling, der er gjort i Johann Hoffmans *Lexicon Universale* fra 1698, hvor der om stammen *Phundusii* står: »Hos Ptolemæus en germansk stamme, hvis by er Ribe på den kimbriske halvø...«.¹⁹ Problemet er bare, at Ribe overhovedet ikke omtales i Ptolemæus, men Hoffmans reference vinder åbenbart gehør, idet den dukker op i Anchersens godt 50 år yngre geografi som etableret viden.

Afrunding

Anchersens oversættelse af Hübners geografi indeholder et væld af informationer, om end det til tider kan være svært helt at forstå sammenhængen i indholdet. Det skyldes til dels den geografiske beskrivelses kortfattede karakter, men dels skyldes det, at vi ikke længere har 1700-tallets vidensramme. Derfor er en moderne topografi eller historisk beskrivelse ofte nyttig at have ved sin side, når man prøver at trække viden ud af en geografi som Anchersen og Hübners. På grund af senere og mere omfattende geografiske beskrivelser, startende med Pontoppidans *Danske Atlas* (1763-81), er Anchersens pionerarbejde med en præcis beskrivelse af Danmarks egne, trådt noget i baggrunden. Faktisk nævnes denne geografi overhovedet ikke i de kendte biografiske omtaler af

Anchersen. Det er egentlig synd, for som pioner på dette felt, har han uden tvivl været et inspirationsgrundlag for senere beskrivelser af Danmark. Dette ses bl.a. i både Erich Pontoppidans og J.P. Traps danmarksbeskrivelser at de starter med hovedstaden, går over øerne og Nørrejylland til Sønderjylland. Egentlig kunne man ligeså vel være startet ved Skagen og arbejdet sig syd- og østover, hvilket ville være en ligeså naturlig måde at gå systematisk frem på.

Hvad der måske er mere vigtigt ved værket – og det synes klart at skinne igennem Anchersens gennemgang af Ribe Stift – er, at man også kommer ind på personen Hans Peter Anchersen. Ved at læse uddraget grundigt ser man hans interesse indenfor geografi, historie og sprog komme til udtryk. Derudover synes det også at skinne igennem, at han er stolt af sit land, sin landsdel og især sin fødeegn. Omtalen af Ribe Stift fra Ringkøbing til Ribe fylder faktisk halvdelen af uddraget, hvor det ikke burde have fyldt mere end en tredjedel! Og jo nærmere gennemgangen kommer til Sønder Bork, jo mere omfattende og jo mere rosende bliver den. Måske ikke så videnskabeligt, men ikke desto mindre et menneskeligt træk! Hvad der er interessant i den sammenhæng er, at fokus bliver flyttet fra København og vredet over på et jysk perspektiv. Billedet bliver derfor tegnet ud fra Jyllands formåen og potentialer – altså et mere nuanceret 1700-tals danmarks historie end vi er vant til. Samtidig kan sådanne beskrivelser også hjælpe med til at danne et billede af en jysk regionalitet, fx i sammenhæng med nyopståede særjyske initiativer som den nyoprettede turistrute Drivvejen, o.a. I alt fald fortjener Anchersen en renæssance, og hvor er det mere oplagt at begynde end fra det vestjyske – Hans Peter Anchersens egen hjemegn!

Noter

1. Dansk biografisk leksikon, bd. 1, s. 146.
2. Hübner, Johann, 1719.
3. Bramsen, Bo, 1975, s. 134.
4. Anchersen, Hans Peter, 1752 s. iv.
5. Ibid., s. 423-451.
6. 1 dansk mil = 7,53 km.
7. hart hos = 'nær ved, tæt på'.
8. Dvs. Århus Stift. Århus omtales i 1500-1700-tallet ofte som Års, der må antages at være en gengivelse af den lokale udtale af navnet.
9. Trap5, bd. IX,i, s. 108.
10. Ibid., s. 91.
11. Trap5, bd. IX,ii, s. 665-66.
12. Ibid., s. 719-20.
13. Skuller = 'fladfisk, flynder'. Kendes nu mest fra delikatesse bakkuller, der er en pandestegt tørret, røget og saltet ising. Ribeskulleren var i 1700-tallet en handelsvare i sig selv; af Pontoppidan (1769) opregnet til 12-14 skilling snesen og omtalt på følgende måde: »Denne Slags Fisk er det, som har Navn af Ribe-Skuller eller Ribe-Flynder. De kaldes saadan, fordi en stor Del deraf sælges aarlig i Ribe, især til St. Hans Marked, og de blev i gamle Dage af Ribe Købmændene ført udenlands til Forhandling.«
14. Mortensen, Per Hauge & Helle Henningsen, 2004, s. 80-89.
15. Ibid., s. 86-87.
16. Fejlformen synes at stamme fra en fejlskrivning af Glad-Lep som Glad-Iep på nogle af 1600-tallets nederlandske søkort. Navnet er i sig selv sandsynligvis nederlandsk af oprindelse.
17. Sjøvt nok har latiniseringerne i denne geografi dannet skole for senere værker med latinske former af stednavne, fx Graesse, J. G. Th., 1861, hvor fx Holstebro og Varde står benævnt som hhv. Holdstebroa/Holzepontum og Varinia.
18. Ptolemæus, Geographia, bog 2, kap. 10: »... et rursus supra hos ad occasum Fundusii, ad ortum Charudes, omnium vero maxime ad septentriones Cimbri; ...«.
19. Hofmann, Johann Jacob, 1698, s. 738r-738v: »Ptol. populi Germaniae quorum urbs Ripen, in Cimbrica Chersoneso...«.

Litteratur

Anchersen, Hans Peter, 1752: Joh. Hübners Universal-Geografie. Dansk, rettet og formeeret, og nu paa ny revideret og til Trykken befordret. København.

Bramsen, Bo, 1975: Gamle danmarkskort. En historisk oversigt. København.

Dansk biografisk leksikon, grundlagt 1887 af C.F. Bricka og videreført 1933-44 af Povl Engelstoft under medvirken af Svend Dahl, 3. udg. København, 1979-84. 16 bd.

Graesse, J. G. Th., 1861: Orbis latinus oder Verzeigniß der lateinischen Benennungen der bekanntesten Städte etc., Meere, Seen, Berge und Flüsse in allen Theilen der Erde. Dresden.

Hofmann, Johann Jacob, 1698: Lexicon Universale, Historiam Sacram Et Profanam Omnis aevi, omniumque Gentium; Chronologiam Ad Haec Usque Tempora; Geographiam Et Veteris Et Novi Orbis. Leiden.

Hübner, Johann, 1719: Reales Staats-, Zeitungs- und Conversations-Lexicon. Darinnen so wohl die Religionen und geistlichen Orden, die Reiche und Staaten, Meere, Seen, Inseln, Flüsse, Städte, Festungen, Schlösser, Häfen, Berge, Vorgebürge, Pässe und Wälder, die Linien Deutscher hoher Häuser, die in verschiedenen Ländern übliche sowohl geistliche als weltliche Ritter-Orden, Wapen, Reichstäge, gelehrte Societäten, Gerichte, Civil- und Militair-Chargen zu Wasser und Lande, der Unterscheid der Meilen, vornehmsten Muntzen, Maaß und Gewichte, die zur Kriegs-Bau-Kunst, Artillerie, Feld-Lägern, Schlacht-Ordnungen, Belagerungen, Schiffahrten, Unterscheid der Schiffe und der dazu gehörigen Sachen gebräuchlichen Benennungen; Als auch Andere in Zeitungen und täglicher Conversation. Leipzig.

Hübner, Johann, 1744: Reales Staats-, Zeitungs- und Conversations-Lexicon ... Leipzig.

Mortensen, Per Hauge & Helle Henningsen, 2004: »... et Slaus Fisk, kaldis Osterling«, FRAM 2004, s. 80-89.

Pontoppidan, Erich, 1763-81: Den Danske Atlas eller Kongeriget Dannemark, med dets naturlige Egenskaber, Elementer, Indbyggere, Væxter, Dyr og andre Affødninger, dets gamle Tildragelser og nærværende Omstændigheder i alle Provintzer, Stæder, Kirker, Slotte og Herre-Gaarde. København.

Ptolemæus, Claudio, 1540: Geographia universalis, vetus et nova, complectens Claudii Ptolemæi Alexandrini enarrationis libros 8, Quorum primus noua translatione Pircckheimeri ... redditus est. ... Succedunt tabulae Ptolemaice, opera Sebastiani Munsteri nouo paratae modo. Basel.

Trap, J.P.: Danmark, 5. udg. København 1958-1972.

Peder Gammeltoft, Født 1971. Trastvågen 5, SE-22731 Lund, Sverige. Lektor ved Afdeling for Navneforskning. Nordisk Forskningsinstitut, Københavns Universitet. Har udgivet bogen The place-name element bolstadr in the North Atlantic area (København 2001)samt artikler om stednavneforskning i bl.a. tidsskrifterne Fra Ribe Amt, Målting, Nomina, Norna-rapporter og Northern Studies.